

ניאו ליברליזם

לא מה שחשבת יאיר קלדור

מקובל לזהות את התפיסה הניאו-ליברלית עם התנגדות למעורבות המדינה בכלכלה, בניגוד לגישה הסוציאלי-דמוקרטית המעוניינת במעורבות המדינה. למעשה, הניאו-ליברליזם תומך במעורבות המדינה בכלכלה, אלא שלנגד עיניו מטרת שונות מאוד

👉 המושג "ניאו-ליברליזם", את זה צריך לומר כבר בהתחלה, משמש בעשור האחרון כשם קוד כללי לכל הרעות החולות במערכת הקפיטליסטית העולמית, כמו תהליכי הרגולציה, הפרטות מסיביות, פונדמנטליזם של השוק, חיסולה של מדינת הרווחה ועוד. אבל למרות האינפלציה הדרמטית בשימוש בו, נראה כי עדיין לא קיימת הסכמה רחבה בנוגע לשאלה הבסיסית - מה הוא אותן ניאו-ליברליזם עליו אנחנו מדברים. למעשה, נראה כי הדבר העיקרי עליו כולם מסכימים הוא הקושי להגדיר מהו בדיוק ניאו-ליברליזם, קושי שמסייע להסביר את העמידות המופלאה של אותה מערכת של תיאוריות, רעיונות ומושגים שחוסים תחת אותו מושג.

אך על אף ההסתייגויות המתבקשות, חשוב להצביע על מה שנראה כאחת הטעויות הרווחות בנוגע לניאו-ליברליזם - איך שלא נגדיר אותו - טעות שמביאה סוציאלי-דמוקרטים רבים לרכז את המתקפות שלהם במקום שבו אותו אויב חמקמק כלל אינו נמצא, כלומר בעמדה המתנגדת

בתוקף למעורבות ממשלתית בכלכלה. שכן הרעיונות והתפיסות הקשורות בניאו-ליברליזם - גם אם לא באופן מוצהר - כלל אינן מתנגדות למעורבות מעין זו, אלא שהן תומכות במעורבות מסוג מאוד מסוים ובכלים מאוד מסוימים, שלא במקרה מסייעים בעיקר למערכת הפיננסית, לתאגידים הבינלאומיים ולבעלי הון באופן כללי.

אסכולת פיירברג ושוורץ הניאו-ליברליזם

השימוש במושג "ניאו-ליברליזם" כדבר מה שונה ונפרד מהליברליזם הקלאסי החל באמצע המאה ה-20, והתייחס לרעיונות ולתיאוריות שהציעה אסכולת פיירברג בסוף שנות העשרים ותחילת שנות השלושים - וזכו לאחר מכן לכינוי "אורדו-ליברליזם" (Ordo-Liberalism). אסכולה זו ניסתה להציע פתרונות למשבר הליברליזם האירופי בתקופה שבין שתי מלחמות העולם, על רקע עליית המשטרים

הפשיסטיים באיטליה, גרמניה וספרד מחד, והמהפכה הקומוניסטית שהביאה להקמת ברית המועצות מאידך. בניגוד להוגים באסכולת פרנקפורט, שביקשו להסביר את עליית המשטרים הטוטליטריים באמצעות הסתירות הפנימיות של הקפיטליזם והאירציונליות הטבועה בו, האורדו-ליברליזם טענו כי המשבר הכלכלי של שנות השלושים והמשברים הפוליטיים שבו בעקבותיו נבעו מכך שהמדינה לא מילאה כראוי את תפקידה הכלכלי, ולא אכפה את סמכותה כדי להבטיח את התפקוד הסדיר של מנגנון השוק. האורדו-ליברליזם - בשונה מהליברליזם של המאה ה-19 - הדגישו את הצורך במדינה חזקה שתגן על החופש והיוזמה הכלכלית מפני מונופולים מסחריים מחד ומפני קולקטיביזם כלכלי בסגנון ברית המועצות מאידך.

האורדו-ליברליזם טענו כי על המדינה מוטל התפקיד להקים ולתחזק את המסגרת הכלכלית באופן שיבטיח את התחרות החופשית, שמהווה תנאי הכרחי להבטחת ערכים ליברליים כמו חירות הפרט, חופש הביטוי ועוד. מבחינה זו הקדימה אסכולת פיירברג רעיונות דומים שהציג הכלכלן פרידריך האייק בספרו המופיע "הדרך לשעבוד", שיצא לאור בשנת 1944. האייק עצמו, שכתב את ספרו "האסכולה האוסטרית, שיתף פעולה עם האורדו-ליברליזם בסוף שנות השלושים במסגרת קבוצת כלכלנים והוגים שהתרכזה סביב העיתונאי וההוגה הפוליטי וולטר ליפמן, שעסקה אף היא בניסיון לחדש

הרחבה מוניטרית פועלת לטובת אותם גופים שמקבלים את הכסף לפני אחרים, כלומר המערכת הפיננסית עצמה

יאיר קלדור שימש בעבר ככתב שוק הון וכעורך כלכלי בכלי תקשורת שונים. כיום הוא סטודנט לתואר שני במכון כהן לפילוסופיה ולהיסטוריה של הרעיונות והמדעים באוניברסיטת תל אביב, ומתמקד במחקר על התפתחות התיאוריה הכלכלית במאה ה-20 // ykaldor@gmail.com

החוק לעידוד השקעות נותן העדפה לחברות גדולות ומבוססות כמו אינטל וטבע, וקשה לראות מה הקשר בין לבין תחרות

המרשימה שרשמו המוסדות הפיננסיים בוול סטריט בעקבותיהן, מהוות דוגמה מוצלחת למדי לכך. ומכיוון שהאינטרסים של המערכת הפיננסית קשורים באופן הדוק לאינטרסים של הלוחים הגדולים, ניתן לראות כיצד הרחבה מוניטרית מסייעת בעיקר לכוחות החזקות ביותר בכלכלה. מבחינה זו יש מידה רבה של רמייה במטאפורה של פרדימן, לפיה במצבים של האטה כלכלית יש "לשפוך על הכלכלה כסף מהליקופטר" (ציטוט עליו חזר יו"ר הבנק הפדרלי בן ברננקי בנואם בשנת 2002, שהקנה לו את הכינוי "הליקופטר בן"). הבנק המרכזי לעולם אינו "שופך כסף" על הכלכלה; הוא מזרים את הכסף בצניורות, וצינורות אלה מחוברים לכספות של הבנקים הגדולים. ולאחר הזרמת הכסף - שמבצעת על ידי רכישת אג"ח שנמצאות בידי הבנקים תמורת מזומנים - נותר לבנקאים המרכזיים רק לשבת ולהתפלל שהבנקים הפרטיים אכן ישתמשו בכסף כפי שהתיאוריה גורסת. אלא שהמשבר הכלכלי של השנים האחרונות מראה שלבנקים יש שיקולים אחרים: לאחר שקיבלו את הכסף הזול העדיפה המערכת הכלכלית לחזור ולהשקיע אותו בנכסים בטוחים, במקום להסתכן ולהלוות אותו לעסקים קטנים ובינוניים בתקופה כלכלית כה לא יציבה. מגזין האקונומיסט השמרני הציביע על הבעיה כבר בסוף 2009, כאשר פרסם מאמר תחת הכותרת "Muck in the fuel pipe", שבו נטען כי ההרחבת הכמותיות באירופה לא סייעו לשחרר את מחנק האשראי וכי "המצוקות של העסקים הקטנים, אשר תלויים יותר באשראי הבנקאי מעמיתיהם הגדולים יותר, מדאיגות את קובעי המדיניות".

ובינתיים בישראל

גם בישראל ניתן למצוא מקרים רבים של מעורבות ממשלתית בכלכלה, שאינם נחשבים לכאלה על ידי משרד האוצר וקובעי המדיניות הכלכלית. אחת הדוגמאות המובהקות ביותר היא החוק לעידוד השקעות הון, שנחקק עוד בשנת 1959 ועבר מאז שינויים וגלגולים רבים, האחרון שבהם בשנת 2011. במהלך השנים סיפק החוק מענקי עתק, שיעורי מס מופחתים <<<

הכסף, תפקיד המוטל על הבנק המרכזי בכל מדינה. גישה זו היתה מנוגדת לרעיונות של קיינס, שגרס כי בתקופות של משבר על הממשלה להתערב בכלכלה באמצעות השקעות ישירות, במטרה להגדיל את הביקוש המצרפי במשק ובכך "להניע מחדש" את גלגלי הכלכלה.

במטרה להותיר לבנק המרכזי מרחב קטן ככל האפשר לשיקול דעת, ניסח פרידמן את "כלל K אחוזים" (Friedman's k-percent rule), שקבע כי יש להגדיל את היצע הכסף בקצב קבוע וידוע מראש, כך שיזמים ואנשי עסקים יוכלו לצפות מראש את כל ההחלטות המוניטריות של הבנק המרכזי. פרידמן סבר כי הרחבת היצע צריכה לעמוד על שיעור של 3% - 5% בשנה, אך טען כי קביעתו של כלל ידוע מראש חשובה יותר מקצב הרחבת היצע. המטרה של פרידמן היתה למנוע מצב שבו הבנק המרכזי מיישם מדיניות אנטי מחזורית, שמהווה נדבך מרכזי בתפיסה הקיינסיאנית. כך, לפחות למראית עין, ביקש פרידמן לצמצם את מעורבות המדינה בכלכלה למינימום ולהשאיר את השוק חופשי ופתוח לפעילות היוזמת והעסקית של המגזר הפרטי. בניגוד לגישות מוניטריות בנות זמננו, פרידמן לא ראה בריבית כלי פעולה יעיל עבור הבנקים המרכזיים, אלא סבר כי יש להותיר את קביעת גובה הריבית למנגנון השוק.

דרושה מידה מסוימת של הונאה עצמית כדי להזיק בעמדה כי הבנק המרכזי מהווה גוף נפרד ובלתי תלוי בממשלה הנבחרת ומנוהל על ידי אנשי מקצוע שאינם מושפעים משיקולים פוליטיים. דרושה תעוזה רבה יותר כדי לטעון שהרחבה קבועה של היצע הכסף, או השימוש במדיניות מוניטרית באופן כללי, מהווה פעולה ניטרלית שאינה משרתת אינטרסים של קבוצות מסוימות במערכת הכלכלית. כפי שטענו גם כלכלנים מהאסכולה האוסטרית - בהם אי אפשר לחשוד באהדה כלשהי לסוציאליזם - הרחבה מוניטרית פועלת לטובת אותם גופים שמקבלים את הכסף לפני אחרים, כלומר המערכת הפיננסית עצמה. ההרחבות הכמותיות של הבנק הפדרלי בארה"ב מאז המשבר של 2007, וההתאוששות

ולרענן את התפיסות הליברליות של המאה ה-19. קבוצה זו שימשה לאחר מכן השראה לאגודת מונט פלרין (Mont Pelerin) שייסד האייק, שבמידה מסוימת סיפקה את הבסיס התיאורטי והחברתי עליו צמח הניאוליברליזם שבו אנו עוסקים כיום. הרעיונות של הזרם האורדו-ליברלי תרמו באופן מהותי לעיצוב כלכלת גרמניה המערבית שתקופה שאחרי מלחמת העולם השנייה, וגם כיום, כאשר אנו מדברים על האופן שבו בא לידי ביטוי הניאוליברליזם בגרמניה, ניתן להבחין בהשפעה החזקה של האורדו-ליברלים והתיאוריות של אסכולת פיירברג.

מוניטריזם, התערבות ממשלתית והרחבה כמותית

את המעבר מהתיאוריה הכלכלית פוליטית של הזרם האורדו-ליברלי לאוסף הרעיונות והתפיסות שאנו מקשרים לניאוליברליזם כיום, כלומר לניאוליברליזם שזכה לדומיננטיות החל משנות השבעים, ניתן לתאר כתהליך של הדחקה והסתרה של אותה מעורבות ממשלתית. את אחד הצעדים המשמעותיים בכיוון הזה ביצע הכלכלן מילטון פרידמן, שהעריך את האייק - על אף שחלק עליו כתיאורטיקן כלכלי.

במאמר שפרסם בשנת 1956 בשם "The Quantity Theory of Money - A Restatement" ביקר פרידמן כמה מעקרונות הקיינסיאניזם, שהיה דומיננטי בתקופתו, ובעיקר את ההפרדה התיאורטית בין שיקולי השקעה וחיסכון לשיקולים פיננסיים הקשורים להיצע הכסף. הפרדה זו היתה חלק מהמודל התיאורטי IS/LM (Investment-Saving / Liquidity preference-Money supply), שביקש לתת ביטוי מתמטי לרעיונות שהציג קיינס בספרו "התיאוריה הכלכלית של תעסוקה ריבית וכסף". פרידמן ראה את האינפלציה בראש ובראשונה כתופעה מוניטרית, כלומר, נובעת מגידול בהיצע הכסף במערכת הכלכלית. כיוון שכך, הדרך הנכונה והיחידה להשפיע על רמות המחירים ועל המערכת הכלכלית כלל בטוחה הקצר היא על ידי יסות היצע

ספציפיות. הסוציולוג הצרפתי פייר בורדייה הגדיר במאמר בעיתון Le Monde בשנת 1998 את הניאור-ליברליזם כ"שיח דומיננטי" שהניאור-ליברלים עצמם רואים כאוטופיה פוליטית. הגיאוגרף המרקסיסטי דייוויד הארווי טוען בספרו "היסטוריה קצרה של הניאור-ליברליזם" משנת 2005 כי המושג מצוין "[אוסף של] פרקטיקות פוליטיות הטוענות כי הדרך הטובה ביותר לקדם את טובת האנושות (human well being) היא באמצעות חירות וחופש ליזמות אינדיווידואלית... במסגרת מערכת מוסדית (institutional framework) התומכת בבעלות פרטית, שוק חופשי ומסחר חופשי". פיליפ מירובסקי, היסטוריון של התיאוריה הכלכלית, מוצא את הבסיס לניאור-ליברליזם בקולקטיב החברתי-אינטלקטואלי שייסד האייק במסגרת אגודת מונט פלרין, וטוען כי מה שמאחד את כל הרעיונות והתיאוריות הקשורות בניאור-ליברליזם הוא "מחויבות אפיסטמולוגית משותפת". וכמובן, קיימים גם רבים אחרים.

ואולי, על מנת לא להסתבך יותר מדי, מוטב פשוט להתייחס לניאור-ליברליזם כאל אידיאולוגיה - אבל אידיאולוגיה כמובן העמוק ביותר, כפי שהגדיר את המושג ההוגה המרקסיסטי לואי אלתוסר. עבור אלתוסר, אידיאולוגיה היא חלק בלתי נפרד מהקיום האנושי - בני אדם הם יצורים אידיאולוגיים, כמובן שהם תופסים ומפרשים את העולם סביבם באמצעות אידיאות. זה הבסיס לטענה של אלתוסר, לפיה "אידיאולוגיה היא הייצוג המדומיין של היחס המדומיין של בני האדם לתנאי הקיום הממשיים". ואם נמשיך את קו המחשבה הזה, הניאור-ליברליזם הוא בראש ובראשונה דרך מסוימת להתבונן ולהבין את העולם סביבנו, לתת משמעות לתופעות כלכליות, פוליטיות ותרבותיות בעולם. גישה זו מסייעת להסביר מדוע הוויכוח עם הרעיונות והתפיסות הניאור-ליברליים אינו יכול להתנהל בסגנון של "מעורבות ממשלתית - בעד או נגד"; הדבר הראשון שעלינו להבין הוא למה הניאור-ליברליזם מתכוון כשהוא מדבר על מעורבות ממשלתית, על שוק חופשי, על כלכלה, ולמעשה על העולם כולו. ///

**הרפורמה
המתוכננת
במשק החשמל
אמורה
"לפתוח"
אותו לתחרות
ולהקטין
את פעילות
המדינה, אך
בפועל כוללת
מנגנון מורכב
של חוזים,
מכרזים,
רגולציה
ומעורבות
מתמדת של
משרד האוצר
ומשרד
התשתיות**

התיקון בחוק שנערך בשנת 2005 קבע כי רק חברות המייצאות לחו"ל 25% מהתוצרת ויותר יהיו זכאיות למענקים והטבות מס - כלומר תעשיינים קטנים המייצרים בעיקר לשוק המקומי כלל אינם יכולים ליהנות מהסבסוד הנדיב שמציעה המדינה, וזה זורם בעיקר לחברות הייטק - לאו דווקא המגזר העסקי הנוקק ביותר במדינת ישראל. ענף ההייטק הישראלי, אגב, שבעיתונות הכלכלית טוענים לעתים קרובות כי הוא המגזר התחרותי היחיד במדינה, נשען למעשה על תמיכה ממשלתית מאסיבית - בעיקר באמצעות החוק לעידוד השקעות הון, אך גם דרך ההכשרה שמספקת המדינה לעובדים באמצעות השירות הצבאי (יחידה 8200, ממר"ם) והעברת תקציבי השכלה גבוהה למקצועות הקשורים בתחום על חשבון תחומים כמו מדעי הרוח. למעשה, את לידתה של ה"סטראט-אפ ניישן" הישראלית ניתן למצוא בחממות היזמות הטכנולוגית שהקימה הממשלה בתחילת שנות התשעים, במימון ציבורי מכוּבד. את אותן שיגעון ל"תחרות" והכחשה של המעורבות הממשלתית ניתן למצוא גם ברפורמה המתוכננת זה שנים במשק החשמל, שאמורה לכאורה "לפתוח" אותו לתחרות של יצרנים פרטיים ולהקטין את פעילות המדינה בתחום. בפועל, הרפורמה שמתכנן משרד האוצר כוללת מנגנון מורכב למדי של חוזים ומכרזים, רגולציה קפדנית ומעורבות מתמדת של משרד האוצר ומשרד התשתיות - שייאלצו לנהל מנגנון מורכב של סחר בחשמל, במטרה ליצור באופן מלאכותי שוק סיטונאי עבור אותן השירותים שמסופק כיום באופן יעיל וזול יחסית על ידי חברה ציבורית אחת.

ובכל זאת, מהו ניאור-ליברליזם?

כאמור, בספרות האקדמית העוסקת בתחום ניתן למצוא ניסיונות רבים להגדיר את הניאור-ליברליזם. התיאורטיקן מישל פוקו, בסדרת הרצאות בסוף שנות השבעים בנוגע לגנאולוגיה של המדינה המודרנית, התייחס אל הניאור-ליברליזם כאל סוג של "אמנות כללית של שלטון" (general art of government) המבוססת על עקרונות השוק, אליה מתלוות צורות מחשבה ושיח

ותמיכה ממשלתית נוספת לחברות עסקיות, על מנת "לעודד השקעות הון ויזומה כלכלית" כפי שקובע החוק עצמו. לפי נוסח החוק, אחת המטרות המוצהרות שלו היא "שיפור יכולתו של המגזר העסקי להתמודד בתנאי תחרות בשווקים בינלאומיים". תחרות ותחרותיות מהווים עניין בעל חשיבות עצומה בתפיסות ורעיונות הקשורים בניאור-ליברליזם, אלא שקשה לראות מה הקשר בין החוק לעידוד השקעות לבין תחרות מסוג כלשהו. אחרי הכול, מנקודת מבט של חסידי השוק החופשי, החוק במתכונתו הנוכחית דווקא אמור לפגוע ביכולת התחרות של התעשייה המקומית - מכיוון שהוא מהווה תמריץ שלילי להתיעלות, מונע מהחברות להתחרות בתנאי שוק אמיתיים ומאפשר להן להסתמך על תמיכה ממשלתית במקום על חדשנות, יצירתיות עסקית וכל אותם מאפיינים שהניאור-ליברליזם נוהג להלל. החוק לעידוד השקעות נותן העדפה לחברות גדולות ומבוססות כמו אינטל וטבע ובכך פוגע בחברות בינוניות וקטנות, שמלבד חסרון הגודל, נאלצות להתחרות בתנאים בלתי שווים באותן ענקיות בינלאומיות. מניתוח של השפעות החוק שערך מרכז המחקר והמידע בכנסת בשנת 2007 עלה כי "בדרך כלל חברות גדולות נהנות יותר מתמריצי החוק לעזמת חברות קטנות", וכי "החוק מגדיל את הריכוזיות בתעשייה הישראלית". עוד מצא המחקר כי "סבסוד הון ללא השקעה בתשתיות פיזיות ואנושיות, ארגוניות ואחרות לשם העלאת כושר התחרות של הפריפריה לרמה במרכז הארץ, רק מנציח את הפער בין הפריפריה למרכז הארץ".